

40. На уроке сидит боровик, в лесу растёт ученик.
41. Считают квадратные ветры, дуют холодные метры.
42. Чистит трубы артист, поёт трубочист.
43. В торте моржи, в зоопарке коржи.
44. Юра срывает заборы, Вера красит помидоры.
45. У Веры с розами таракан, у Ромы шустрый сарафан.
46. У кролика с картинкой книжка, у Киры кочерыжка.
47. Крадёт детский хор, поёт хитрый вор.
48. Кусается розовый шар, надувается крошка комар.
49. В коробке румяный парнишка, на горке картонная крышка.

Таким образом, разработанные рифмовки для автоматизации звука **р** оказывают благоприятное влияние на эмоциональное состояние ребёнка, вызывают живой интерес и позитивные переживания,

не утомляют при многократном повторении, формируют мотивацию к занятиям, способствуют снятию эмоционального напряжения, а также содействуют возрастанию общей и речевой активности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Алифанова Е.А. Логопедические рифмовки и миниатюры: пособие для логопедов и воспитателей логогрупп / Е.А. Алифанова Н.Б.Егорова. – М.: ГНОМ-ПРЕСС, 1999. – 80 с.
2. Понятийно-терминологический словарь логопеда / сост.: В.И. Селиверстов, Ю.Г. Гаубах и др: под ред. В.И. Селиверстова. - М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 1997. – С. 238,291.
3. Правдина О.В. Логопедия: учеб. пособие для студентов дефектолог. фак-тов пед. ин-тов / О.В. Правдина. – 2-е изд., доп. - М.: Просвещение, 1973. – 272 с.
4. Ушакова О.С. Теория и практика развития речи дошкольника / О.С. Ушакова. – М.: Сфера, 2010. – 234 с.
5. Фомичёва М.Ф. Воспитание у детей правильного произношения: пособие для воспитателя дет. сада / М.Ф. Фомичёва. - 3-е изд., доп. - М.: Просвещение, 1981. - 239 с.

УДК 376.42.016.811.161.2 (043.3)

РОЗВИТОК ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ НА ЛОГОПЕДИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ

Геращенко С.І.

кандидат педагогічних наук
Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені М.П. Драгоманова

Дана стаття присвячена проблемі розвитку діалогічного мовлення у розумово відсталих учнів. Пропонується система завдань на розвиток діалогічного мовлення у розумово відсталих учнів на основі адаптованих методик педагогів, психологів та лінгвістів.

Данная статья посвящена проблеме развития диалогической речи у умственно отсталых учащихся. Предлагается система заданий на развитие диалогической речи у умственно отсталых учащихся на основе адаптированных методик педагогов, психологов и лингвистов.

This paper focuses on the problem of dialogue speech in mentally retarded students. A system challenges for the development of dialogical speech in mentally retarded students through adapted methods educators, *psychologists and linguists.*

Ключові слова: діалогічне мовлення, зв'язне мовлення, комунікативні уміння, мовленнєва діяльність.

Ключевые слова: диалогическая речь, связную речь, коммуникативные умения, речевая деятельность.

Keywords: dialogic speech, connected speech, communication skills, speech activity.

Розвиток діалогічного мовлення розумово відсталих учнів розглядається як одне з найважливіших завдань розвитку мовленнєвої діяльності в загальноосвітніх навчальних закладах для дітей з інтелектуальною недостатністю.

Процес мовленнєвої освіти передбачає інтенсивну роботу щодо вдосконалення діалогічного мовлення, як основного виду мовленнєвої діяльності. Так як, за визначенням Е. Я. Палихати, діалог – основа усного спілкування, яке є важливим чинником життя та взаємин людей у суспільстві, існування самого суспільства в цілому.

Діалогічне мовлення характеризується, на думку В.Л. Скалкіна, певними комунікативними, психологічними і лінгвістичними особливостями, воно об'єднане ситуативно-тематичною спільністю і комунікативними мотивами, які послідовно породжуються двома чи більше співрозмовниками в безпосередньому акті спілкування. Діалогізування, на його думку це процес мовленнєвої взаємодії, який передбачає обмін репліками, що не досягають обсягів монологічних висловлювань. Під терміном «діалог» розуміють як сам процес діалогізування, так і його результат – текст.

Діалогічне мовлення, на думку О.Р. Лурії, має своєрідну граматичну структуру, яка відрізняється від монологічного тим, що воно може й не випливати з готового внутрішнього мотиву, задуму чи думки, оскільки в діалогічному мовленні процес висловлювання розподілений між двома людьми – тим хто запитує, і тим хто відповідає.

Діалогічне мовлення розумово відсталих учнів значно відрізняється від мовлення дітей з нормальним інтелектом. Характеризуючи мовлення розумово відсталих учнів науковці і практичні працівники вказують на бідний словниковий запас, неправильне розуміння і неточне використання слів розумово відсталими учнями, що перешкоджає повноцінному розвитку мовлення, зокрема діалогічного мовлення.

Б.П. Пузанов стверджує, що порушення пізнавальної діяльності у розумово відсталих учнів утруднює аналіз мовленнєвої ситуації та використання набутого мовленнєвого досвіду під час створення діалогічних висловлювань. Крім того, потреба в спілкуванні у даній категорії дітей значно знижена, що пов'язано з несформованістю пізнавального інтересу. Одна з причин порушення процесу розвитку діалогічного мовлення у розумово відсталих учнів, як відомо, є недорозвиток емоційно-вольової сфери. Емоції у даній категорії дітей відмічаються недостатньою диференційованістю,

характерною нестабільністю та різкими змінами настрою, що стійко впливає на всі форми соціальних контактів.

Важливим для розвитку діалогічного мовлення, як стверджують А. К. Аксенова, Л.С.Вавіна, М.Ф.Гнезділов, Н.П. Кравець, Р.І.Лалаєв, Р.Є.Левіна, Л.Л. Логвинова, В.Г.Петрова, С.Я.Рубинштейн, Є.Ф.Соботович, Л.Ф.Спірова, В.В.Тарасун, В.В.Тищенко, Н.В.Чередніченко, М.К.Шеремет та інші, є потреба в мовленнєвому спілкуванні. У розумово відсталих учнів відмічається різко знижена потреба у спілкуванні, що призводить до обмеженості у мовленнєвих контактах і гальмує процес розвитку діалогічного мовлення.

Враховуючи вище зазначені особливості розвитку діалогічного мовлення розумово відсталих учнів ми вважаємо, що робота з розвитку діалогічного мовлення повинна проводитися на всіх уроках, зокрема на уроках з української мови, з метою формування у даній категорії учнів граматичної правильності, точності, логічності, доцільності мовлення. Навички діалогічного мовлення розвиваються і закріплюються на логопедичних заняттях та при проведенні всіх видів виховної роботи з учнями (тематичні бесіди, прогулянки, екскурсії тощо).

Робота з розвитку діалогічного мовлення повинна бути комплексною, спрямованою на активізацію пізнавальної і мовленнєвої мотивації, розвиток емоційної сфери. Належна увага при цьому повинна приділятися спонуканню учнів до спілкування, до обміну думками і враженнями на основі удосконалення умінь учнів ставити запитання, відповідати на них, вислуховувати пояснення, вказівки, поради. Логопеду під час формування і розвитку діалогічного мовлення у розумово відсталих учнів необхідно правильно організувати словникову роботу, що сприятиме розвитку умінь практично використовувати набуті граматичні знання.

Виходячи з цього, доцільно застосовувати вправи на побудову діалогів. Уміння вести діалог формується у ході бесіди. Для цього необхідно спонукати школярів до бесіди, організовувати бесіди між учнями, спонукати їх використовувати в своєму мовленні набуті лексичні і граматичні знання. Практикуючи заучування діалогів, інсценування, створення діалогу на запропоновану тему, а також використання ролевих ігор.

Протягом навчання необхідно використовувати прийоми активізації словникового запасу, а саме засвоєння нових лексичних одиниць,

прийоми закріплення набутих знань, умінь і навичок та розвитку мовленнєвих умінь у різних ситуаціях спілкування, шляхом залучення учнів до виконання мовно-мовленнєвих завдань.

У процесі навчання діалогічного мовлення застосовувати прийоми аналізу мовних і мовленнєвих явищ, порівняння, вибору доцільних мовних чи мовленнєвих одиниць, побудови діалогів за аналогією, відтворення діалогів за зразком, продукування діалогів за допоміжними опорами тощо.

Е.Я. Палихата зазначає, що навчання усного діалогічного мовлення слугують різні засоби, які можна назвати допоміжними опорами. Вони сприяють продукуванню діалогічних реплік, діалогічних єдностей і цілих діалогів. Засоби, що виступають допоміжними опорами при формуванні діалогічного мовлення, на її думку, можна поділити на такі види: 1) вербальні; 2) візуальні; 3) вербально-візуальні; 4) аудіювальні; 5) аудіовізуальні, а також 6) природні ситуації.

До вербальних допоміжних опор належать: словесно описані штучні ситуації; початкові діалогічні репліки; початкові діалогічні єдності; усні та письмові тексти (діалогічні монологічні, віршовані та ін.); теми діалогічних висловлювань.

Штучні ситуації, створені за допомогою вербального опису – це словесний опис тих умов і відношень, яка спрямована на збудження уяви кожного співрозмовника зокрема або одночасно та спонукання їх до створення діалогічного висловлювання. Наприклад: завдання. Побудуйте діалог за словесно описаними ситуаціями. **Ситуація для першого учня:** уяви собі, що ти хочеш найматися на роботу. Приходиш до директора, вітаєшся, запитуєш чиє в нього вільні робочі місця. Кажеш, яку саме роботу ти міг би виконувати. Використовуй форми мовленнєвого етикету та відповідну інтонацію без приниження власної гідності, але з повагою до роботодавця. Після закінчення розмови, у випадку позитивного чи негативного її результату, подякуй і попрощайся.

Ситуація для другого учня. Ти – директор фірми, що організовує бригаду будівельників. Тобі потрібні фахівці різних будівельних робіт і підсобники. Запитай, що зміг би виконувати той, хто наймається. Будь ввічливим, використовуй форми мовленнєвого етикету, коли пропонуєш чи відмовляєш прохачеві. У позитивному розв'язанні прохання признач час виходу до роботи й таке інше, при негативному – запропонуй телефон чи візитку для повторного зв'язку.

Крім вербально-описаної ситуації, допоміжною опорою може бути *початкова діалогічна репліка*, так звана стимулююча, яка має стати рушійною силою, що спонукатиме мовців до

створення діалогічного тексту. Наприклад можна використовувати такі завдання: побудуйте діалог за поданою реплікою; продовжить розмову за початковою реплікою; обговоріть питання; розв'яжіть проблему; висловіть свої думки.

Наступною важливою опорою для побудови діалогічного мовлення є текст: монологічний, діалогічний, полілогічний, поетичний, усний чи письмовий. У цьому випадку, як у двох попередніх, необхідною умовою є завдання, поставлене учителем, яке спрямовує діалогічне мовлення відповідно теми.

Наприклад:

1. Побудуйте діалог за змістом прочитаного тексту.

Ніколи не забуду своєї дитячої драми, що тяжко і надовго поранила моє серце. Біг я з важким ранцем до школи, подивився на ліщиновий куц біля стежки і мерщій виламав собі добреньку лозину, сів на неї як на „коня” тай гайнув, аж загуркотіло серединою вулиці.

Мені довго не прощали цього вчинку. Дерево в нашому селі дуже шанувалося, вважалося мало не священним ... Адже без дерев, кущів, чагарників, квітів, билин, зілля не увяйти життя на землі.

Із якого часу так повелося, що ми – мешканці того чи іншого села, міста, вулиці – зняли з себе відповідальність за зелені насадження в галях, садах, парках? (За М. Міщенком).

- Обговоріть вчинок хлопчика. Дайте йому оцінку.

- Чи є насадження біля вашого будинку (на вашій вулиці)?

- Дайте відповідь на питання поставлене у тексті (останній абзац).

2. Побудуйте діалог за змістом прослуханого діалогічного тексту.

- Як тебе звати?

- Грицько.

- А де ж ти був?

- Хіба не бачиш? На річці ... Дачників катав ...

- І часто їх катаєш?

- Та щодня. Дядьку, дайте закурити.

- А хіба ти куриш? Ти ж іще малий.

- Малий ... Як гроші заробляти, та не малий ... (Анатолій Шиян).

- Висловіть свої думки про Грицька: „Що добре і що погане чинить хлопчик?”

У випадку, коли уміння й навички діалогу частково сформовані, використовують для продукування діалогів наступну допоміжну опору – *запропоновану вчителем тему*. Наприклад: „Напередодні нового року”, „День народження”, „У квітковій теплиці”, „Розмова з продавцем”, „В аптеці”, „У бібліотеці”, „Розмова з другом (подругою)”, „У музеї”, „Загубився”, „Як (пройти)

доїхати?» тощо. До завдання „Побудувати діалог за даною темою” учитель пропонує вжити чи звертання, чи форми мовленнєвого етикету, чи різні граматичні категорії, зокрема, прикметники.

2. *Візуальні допоміжні опори* являють собою ілюстрації та їхні серії, аплікації, які з допомогою магнітних пластинок можуть прикріплюватися до металічної дошки; проєктовані слайди з малюнками, схемами, моделями, предмети та їхні моделі тощо.

Візуальні допоміжні опори служать учням у побудові діалогів у тому випадку, коли вчитель знову ж таки скеровує їх творчість продукування певними завданнями: „Подивіться на ілюстрацію і побудуйте діалог”, „Погляньте на запропоновану модель діалогу і побудуйте діалогічний текст, який відповідатиме уявній ситуації”.

3. *Аудіювальні допоміжні опори* – це магнітофонні (диктофонні) записи мовленнєвих висловлювань (монологів, діалогів, діалогічних єдностей, діалогічних реплік, платівки та інші фонограми).

Їх завдання – допомагати учням: розвивати уміння слухати як одного з видів мовленнєвої діяльності; розуміти словесно та інтонаційно оформлений почутий текст саме так, як цього бажає співрозмовник; сприймати на слух, розуміти і запам'ятовувати усне висловлювання з першого разу; визначити тему й основну думку усного висловлювання; усвідомити ставлення мовця до висловленого співрозмовником; визначити особливості мовленнєвого оформлення висловлювання; набувати здатність оцінювати почуте, виражаючи особисте ставлення до нього.

4. *Аудіовізуальні допоміжні опори* містять: серії озвучених діапозитивів, звукові фільми, навчальне телебачення. М.В. Ляховицький називає їх відеофонограми. Їхнє використання є важливим у тому плані, що учні мають змогу і почути і побачити те, що згодиться для проведення вправ.

Наприклад:

1. Як потрібно було розмовляти батькові з сином, щоб досягти поставленої мети, не посварившись з ним до кінця?

2. Побудуйте діалог так, щоб досягти успіху в розмові і не допустити конфлікту.

3. Змініть у діалозі звертання на більш шановливі і побудуйте розмову так, щоб ви і ваш співрозмовник залишилися задоволеними.

Крім названих допоміжних опор, використовують *природні ситуації*, які пропонує життя певної особи, колективу – класу, сім'ї, села чи міста, рідної країни чи інших держав. Вчинки окремих осіб, їхня поведінка, зворушливі події є тим опорним матеріалом, який дає можливість схвалити, засудити, виправдати з допомогою проведення діалогічного мовлення з використанням певного мовно-мовленнєвого матеріалу, дібраного так, щоб можна було співрозмовника у чомусь переконати, щось йому довести.

Для цього учні повинні навчитися: будувати монологічні репліки-роздуми (вступ – виведення тези – її доведення – висновку); застосовувати потрібні форми звертань; дотримуватись такту; використовувати правильну інтонацію; враховувати думки співрозмовників та ставитися до них із повагою тощо.

Отже, запропоновані завдання зорієнтовані на певне розширення теоретичних відомостей і на формування практичних мовленнєвих умінь розумово відсталих учнів, які необхідні для ефективного розвитку діалогічного мовлення. Використання запропонованих завдань дозволить урізноманітнити корекційно-логопедичну роботу з розвитку діалогічного мовлення у розумово відсталих учнів і є підґрунтям для формування зв'язного мовлення, що забезпечує розвиток умінь правильно, комунікативно виправдано будувати діалогічні висловлювання, які є важливими в комунікативному аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вавіна Л.С. Формування в учнів допоміжної школи навичок усного зв'язного мовлення // Дефектологія. - 1997. - № 4.
2. Петрова В.Г. Развитие речи учащихся вспомогательной школы / В.Г. Петрова. – М. : Просвещение, 1977. – 200 с.
3. Тарасун В. В. Науково-методичні основи формування знань, умінь та навичок дітей з труднощами у навчанні: наук.-метод. посіб. – К., 1998. – 104 с.
4. Спирина Л. Ф. Особенности речевого развития учащихся с тяжелыми нарушениями речи. - М., 1980. – 126 с.
5. Соболевич Е. Ф. Методичні рекомендації з розвитку мови в учнів молодших класів допоміжній школі. - К.: РУМК, 1989. – 70 с.